

УДК 738:930.253](477)

Л. О. МЕТКА*

ЗВІТИ ПОЛЬОВИХ ЕКСПЕДИЦІЙ АРХІВУ УКРАЇНСЬКОГО ГОНЧАРСТВА ЯК ДЖЕРЕЛО КЕРАМОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Здійснено огляд архівного фонду польових керамологічних звітів науковців Національного музею-заповідника українського гончарства й Інституту керамології.

Ключові слова: Архів українського гончарства; польові керамологічні експедиції; фонд польових звітів.

Архів українського гончарства (далі – архів) створений у 1993 р., як структурний підрозділ Державного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (Полтавська область), який у 2001 р. отримав статус національного (далі – Музей-заповідник). Основне завдання архіву – пошук, збирання, збереження та наукове вивчення писемних документів, фото-, відео-, аудіодокументів, пов'язаних з історією гончарства.

Архів – єдина в Україні інституція, що формує базу документальних даних про видатних українських дослідників гончарства – керамологів. Тут зберігаються також матеріали, зібрані під час польових керамологічних експедицій науковців Музею-заповідника та Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України.

Окремий фонд архіву складають звіти польових експедицій, які є важливим джерелом для керамологічних досліджень. У польових умовах проводиться опис технології гончарного виробництва, записуються імена майстрів, фіксуються особливості побуту, звичаї гончарювання, назви виробів, інструментів і пристроїв, гончарська термінологія, заготовуються способи використання глиняних виробів у повсякденному побуті тощо.

Завдання цієї статті – введення до наукового обігу архівних документів Фонду польових керамологічних звітів, які формувалися в архіві упродовж 1987–2015 р., що стане в нагоді дослідникам під час роботи над науковими темами, присвяченими вивченню гончарства.

Перший заархівований у Фонді звіт – це звіт польової експедиції,

* *Метка Людмила Олексіївна* – кандидат історичних наук, завідувач відділу керамології новітнього часу Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України; старший науковий співробітник відділу етнографії гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.

проведеної 1987 р. до Ніжинського й Ічнянського районів Чернігівської області¹. У наступні три роки Фонд польових звітів, що тільки починав створюватися (звіти почали архівуватися з 1993 р.), поповнився 12 одиницями зберігання. Це – звіти експедиції до гончарних осередків Полтавської, Хмельницької, Івано-Франківської, Львівської, Черкаської, Сумської, Чернівецької і Київської областей і до Криму². Більшість тогочасних звітів написано “від руки”, окремі продубльовано друкованими копіями.

У 1992 р., попри неналежне фінансування, було проведено 6 експедицій (4 маршрутних і 3 кушові), тривалістю від 7 до 20 днів. Гостро постало питання ведення аудіозаписів, що мало б сприяти більш детальному і точному записуванню інформації. Цього ж року свої польові дослідження розпочали й опішнянські археологи. Перший археологічний звіт – це звіт про розвідки, проведені у Полтавському і Зіньківському районах Полтавської області³. 1993 і 1994 рр. археологи Музею-заповідника провели нові розвідки у Полтавському і Зіньківському районах Полтавської області, а також польові дослідження на Глинському городищі в Сумській області⁴. Звіти про археологічні розкопки і розвідки складають в архіві 15 одиниць зберігання⁵.

У 1993 р. і 1995 р. було проведено ще 3 експедиції до гончарних центрів Полтавської, Івано-Франківської і Сумської областей⁶. 1995 р. прикметний тим, що саме тоді було проведено першу комплексну експедицію Музею гончарства, Музею етнографії та художнього промислу у Львові й Інституту народознавства НАН України. Загін науковців обстежив окремі гончарні осередки Кіровоградської, Черкаської і Полтавської областей про що звітував документально⁷.

1995 р. було розпочато й роботу зі збирання інформації про сучасних художників-керамістів. З цією метою здійснено експедиції до Києва і Черкас⁸. Згодом зроблено ще кілька виїздів до Львова, Слов’янська, Бубнівки⁹. Саме завдяки цим відрядженням в архіві почала формуватися картотека українських гончарів і художників-керамістів.

З 1996 р. до 1999 р. співробітниками Музею-заповідника проведено 9 як кушових, так і маршрутних польових експедицій, звіти яких також поповнили фонд архіву. Це звіт про поїздку у 1996 р. до Львова з метою перейняти досвід реставратора кераміки Петра Лінинського, та Стрия – до родичів художника-кераміста Юрія Лебіщака¹⁰. Під час цієї експедиції було здійснено першу відеозйомку, завдяки чому в архіві почала формуватися збірка відеозаписів робочих процесів польових експедицій. В архіві зберігається і звіт першої, проведеної у 1996 році, експедиції до фарфоро-фаянсових, майолікових і керамічних підприємств Житомирської і Хмельницької областей¹¹. 1996 р. фонд поповнив звіт про дослідження підземелля на околицях Опішного¹². У цей період було здійснено й низку короткотривалих експедицій до гончарних осередків Полтавщини, Запоріжжя і Чернігівщини¹³.

Обстеження найвизначнішого осередку гончарства Лівобережної України – Опішного провадилося різними дослідниками упродовж тривалого періоду. Проте перший задокументований і заархівований звіт – це звіт експедиції саме співробітників архіву¹⁴.

З появою в Опішному науково-дослідної установи – Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України наприкінці 2000 р., пошуково-експедиційна робота тут не тільки активізувалася й перейшла на інший рівень. Науковці дружніх установ, сформувавши нову керамологічну школу, спільними зусиллями почали й продовжують до цього часу проводити комплексні й галузеві дослідження як окремих осередків, так і цілих гончарних регіонів. Практика фото-, відео- й аудіофіксування міцно ввійшла в традицію опішненських керамологів. Окрім цього, архів почав поповнюватися звітами про керамологічні експедиції, які вмщали в себе, окрім загальної інформації, розшифровки аудіозаписів інтерв'ю з респондентами.

З 2001 р. до 2004 р. науковцями Інституту і Музею-заповідника було проведено 7 керамологічних експедицій у Слобідській Україні. Загалом було досліджено 33 населених пункти Харківської, Луганської, Донецької, Дніпропетровської, Полтавської і Сумської областей¹⁵. І хоча більшість матеріалів експедицій уже введено до наукового обігу, все ж у польових звітах ще є значна кількість інформації керамологічного характеру.

2002 р. опішненцями-керамологами було обстежено гончарні осередки Хмельницької і Черкаської, Івано-Франківської і Львівської областей¹⁶. 2003 р. була проведена й перша лінгвістично-керамологічна експедиція по Полтавщині, яка мала на меті фіксацію гончарської термінології¹⁷. З 2003 р. до 2006 р. було проведено ще кілька експедицій до Київщини, Чернігівщини і Полтавщини¹⁸. Непересічні керамологічні експедиції здійснено у 2004 р. і 2006 р. до м. Львів з метою збирання інформації про музейні та приватні збірки кераміки¹⁹.

2007 р. у польовій керамологічній діяльності співробітників Музею-заповідника й Інституту керамології ознаменувався проведенням двох широкомасштабних комплексних колективних експедицій до Луганщини й Івано-Франківщини²⁰. 2007 р. як гончарний осередок було досліджено Гадяч²¹, а 2008, вже вкотре, – Котельву²² Полтавської області.

З метою вивчення сучасного стану фарфоро-фаянсового виробництва в Україні в 2009 р. було проведено 2 керамологічні експедиції – кушову до Харківської²³ та колективну, комплексну, маршрутну до Київської, Житомирської, Тернопільської, Закарпатської, Рівненської, Вінницької, Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької, Хмельницької областей²⁴. Тоді було обстежено як колишні, так і діючі осередки фарфоро-фаянсового виробництва, придбано для музею зразки фарфо-

ру, фаянсу й майоліки, відзнято колосальний фото- і відеоматеріал, на основі якого Аудіовізуальною студією Музею створено документальний фільм. З метою ознайомлення з приватною колекцією кераміки 2009 р. відбулася експедиція до Постава-Мук Полтавської області²⁵. 2009 р. архів поповнили й кілька звітів автора, що містять інформацію про використання глини й глиняних виробів у народній медицині українців²⁶.

З початку заснування науково-дослідних установ в Опішному й до сьогодні науковцями-керамологами та іншими співробітниками цих установ проводиться робота з різнобічного обстеження Опішного як гончарного осередку. Окремі матеріали з теми, передовсім, це стосується запису інформації впродовж кількох років не в ході експедицій, а під час випадкових, спонтанних зустрічей, було оформлено наприкінці роботи над темами в окремі звіти “Польові матеріали”²⁷. Значну кількість звітів про проведені експедиції з 2008 р., а саме 26 од. зб., здано до архіву співробітниками Меморіального музею-садиби славетної гончарівни Олександри Селюченко і Меморіального музею-садиби гончарної родини Пошивайлів²⁸. Інформація, подана в цих звітах – записи розмов з респондентами про життя і творчість згаданих мистців, діячів гончарства Опішного складе для майбутніх дослідників неоціненну користь.

З 2007 р. науковці Музею гончарства й Інституту керамології зосередилися на вивченні гончарства одного із найвизначніших гончарних осередків сучасності – Опішного. З цього часу звіти з обстеження місцевого гончарства стали у фонді експедицій архіву постійними²⁹. Тоді ж було започатковано проект “Гончарство Опішного в іменах його майстрів”. Упродовж 2007–2008 рр. було проведено повуличне обстеження селища, зібрано анкетні дані майстрів, записано координати інформаторів, а також зафіксовано процес дослідження й проведення опитування на фото- і аудіоплівки³⁰. Документація проекту зберігається в архіві у формі анкет, фото, аудіозаписів інтерв’ю і їхніх розшифрувань. Постійна робота з дослідження гончарства Опішного проводиться авторською статті, починаючи з квітня 2013 р. На сьогодні це вже 49 од. зб. у формі керамологічних звітів³¹.

Отже, у фонді керамологічних звітів архіву зберігаються:

- звіти науково-пошукові, етнографічні, етнографічно-пошукові, польові, керамологічні у кількості 151 од. зб.;
- звіти археологічних розвідок і охоронних розкопок – 15 од. зб.;
- польові матеріали, у тому числі проекту “Гончарство Опішного в іменах його майстрів” – 10 од. зб.

Загалом, фонд налічує 176 од. зб. Однак нами не враховано величезну кількість роздрібних матеріалів керамологічного характеру, які ще чекають на опрацювання, адже не всі отримані документи про гон-

чарство Опішного зберігаються в архіві у формі керамологічних звітів. Тут є ще велика кількість документів, що потрапили в архів при різних обставинах – передавання фотографій, документів від приватних осіб, надходження друкованої продукції з виставок, різноманітних заходів та багато іншого.

Частину інформації, що міститься у польових звітах, уже введено до наукового обігу. Проте в дослідженні гончарства є ще багато нерозкритих тем. Їх виявлення і вивчення є актуальним завданням української керамології. Багато інформації можна почерпнути саме з охарактеризованих вище польових звітів Музею-заповідника та Інституту керамології.

¹ Архів українського гончарства, ф. 1, оп. 7, од. зб. 56, 13 арк.

² Там само, од. зб. 41, 7 арк.; од. зб. 10, 10 арк.; од. зб. 34, 12 арк.; од. зб. 14, 58 арк.; од. зб. 13, 64 арк.; од. зб. 12, 17 арк.; од. зб. 37, 23 арк.; од. зб. 6, 20 арк.; од. зб. 7, 19 арк.; од. зб. 11, 5 арк.; од. зб. 35, 10 арк.; од. зб. 23, 5 арк.

³ Там само, од. зб. 1, 35 арк.

⁴ Там само, од. зб. 29, 34 арк.; од. зб. 30, 62 арк.; од. зб. 49, 2 арк.

⁵ Там само, од. зб. 81, 55 арк.; од. зб. 80, 43 арк.; од. зб. 93, 38 арк.; од. зб. 102, 132 арк.; од. зб. 101, 160 арк.; од. зб. 107, 286 арк.; од. зб. 110, 54 арк.; од. зб. 110, 78 арк.; од. зб. 110, 64 арк.; од. зб. 126, 145 арк.; од. зб. 126, 143 арк.

⁶ Там само, од. зб. 12, 17 арк.; од. зб. 21, 22 арк.; од. зб. 40, 12 арк.; од. зб. 20, 7 арк.; од. зб. 17, 12 арк.; од. зб. 18, 13 арк.; од. зб. 19, 9 арк.

⁷ Там само, од. зб. 22, 14 арк.

⁸ Там само, од. зб. 26, 5 арк.; од. зб. 24, 17 арк.

⁹ Там само, од. зб. 47, 5 арк.; од. зб. 51, 7 арк.; од. зб. 53, 5 арк.; од. зб. 50, 12 арк.;

¹⁰ Там само, од. зб. 31, 4 арк.

¹¹ Там само, од. зб. 32, 10 арк.

¹² Там само, од. зб. 27, 14 арк.

¹³ Там само, од. зб. 55, 10 арк.; од. зб. 33, 5 арк.; од. зб. 42, 2 арк.; од. зб. 52, 6 арк.

¹⁴ Там само, од. зб. 58, 13 арк.

¹⁵ Там само, од. зб. 66, 56 арк.; од. зб. 67, 45 арк.; од. зб. 76, 98 арк.; од. зб. 92, 27 арк.; од. зб. 84, 23 арк.; од. зб. 96, 32 арк.; од. зб. 85, 71 арк.

¹⁶ Там само, од. зб. 72, 53 арк.; од. зб. 97, 46 арк.; од. зб. 79, 56 арк.; од. зб. 83, 4 арк.

¹⁷ Там само, од. зб. 86, 76 арк.

¹⁸ Там само, од. зб. 104, 92 арк.; од. зб. 121, 1 арк.; од. зб. 160, 14 арк.

¹⁹ Там само, од. зб. 98, 46 арк.; од. зб. 103, 14 арк.

²⁰ Там само, од. зб. 106, 215 арк.; од. зб. 108, 50 арк.

²¹ Там само, од. зб. 158, 5 арк.

²² Там само, од. зб. 137, 4 арк.

²³ Там само, од. зб. 139, 4 арк.

²⁴ Там само, од. зб. 138, 10 арк.

²⁵ Там само, од. зб. 134, 4 арк.

²⁶ Там само, од. зб. 136, 12 арк.; од. зб. 134, 2 арк.; од. зб. 133, 4 арк.

²⁷ Там само, од. зб. 159, 21 арк.; од. зб. 120, 7 арк.

²⁸ Там само, од. зб. 123, 3 арк.; од. зб. 122, 15 арк.; од. зб. 118, 6 арк.; од. зб. 116, 6 арк.; од. зб. 115, 8 арк.; од. зб. 113, 6 арк.; од. зб. 127, 4 арк.; од. зб. 129, 6 арк.; од. зб. 130, 7 арк.; од. зб. 131, 5 арк.; од. зб. 132, 6 арк.; од. зб. 141, 9 арк.; од. зб. 142, 5 арк.; од. зб. 146, 5 арк.; од. зб. 147, 5 арк.; од. зб. 151, 7 арк.; од. зб. 150, 11 арк.; од. зб. 153, 10 арк.; од. зб. 159, 3 арк.; од. зб. 190, 2 арк.; од. зб. 192, 2 арк.; од. зб. 191, 2 арк.; од. зб. 193, 5 арк.; од. зб. 195, 4 арк.

²⁹ Там само, од. зб. 112, 2 арк.; од. зб. 111, 2 арк.; од. зб. 148, 4 арк.; од. зб. 160, 16 арк.

³⁰ Там само, од. зб. 91, 61 арк.; од. зб. 92, 31 арк.; од. зб. 93, 159 арк.; од. зб. 96, 62 арк.; од. зб. 97, 62 арк.; од. зб. 95, 166 арк.; од. зб. 96, 34 арк.; од. зб. 94, 82 арк.; од. зб. 98, 35 арк.; од. зб. 99, 13 арк.

³¹ Там само, од. зб. 161, 4 арк.; од. зб. 162, 9 арк.; од. зб. 163, 9 арк.; од. зб. 164, 9 арк.; од. зб. 163, 19 арк.; од. зб. 167, 5 арк.; од. зб. 169, 13 арк.; од. зб. 170, 16 арк.; од. зб. 171, 25 арк.; од. зб. 174, 22 арк.; од. зб. 172, 7 арк.; од. зб. 160, 38 арк.; од. зб. 173, 18 арк.; од. зб. 175, 25 арк.; од. зб. 168, 6 арк.; од. зб. 176, 27 арк.; од. зб. 198, 1 арк.; од. зб. 176, 5 арк.; од. зб. 177, 6 арк.; од. зб. 178, 9 арк.; од. зб. 179, 5 арк.; од. зб. 180, 5 арк.; од. зб. 176, 5 арк.; од. зб. 182, 4 арк.; од. зб. 183, 5 арк.; од. зб. 184, 6 арк.; од. зб. 185, 8 арк.; од. зб. 186, 4 арк.; од. зб. 187, 5 арк.; од. зб. 176, 3 арк.; од. зб. 188, 13 арк.; од. зб. 181, 12 арк.; од. зб. 189, 19 арк.; од. зб. 201, 14 арк.; од. зб. 176, 3 арк.; од. зб. 203, 8 арк.; од. зб. 204, 6 арк.; од. зб. 205, 6 арк.; од. зб. 206, 5 арк.; од. зб. 207, 12 арк.; од. зб. 208, 8 арк.; од. зб. 209, 10 арк.; од. зб. 210, 7 арк.; од. зб. 211, 12 арк.; од. зб. 212, 4 арк.; од. зб. 213, 8 арк.; од. зб. 214, 6 арк.; од. зб. 215, 5 арк.; од. зб. 216, 9 арк.

There is done the overview of the archival collection of field ceramological reports of scientists of the National Museum of Ukrainian Pottery and Institute of Ceramology.

Key words: the Archives of Ukrainian Pottery; the field ceramological expeditions; the collection of field reports.